

ΠΙΣΤΙΣ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΗ¹

Ἄν μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν ὑπῆρχεν ἓνα αἰώνιον σημεῖον, ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε μέσα του μίαν σκοπιὰν ἀπ' ὅπου νὰ ἀνοίγῃ μὲ τὸ πνεῦμά του προοπτικὴν πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἂν μέσα του ὑπῆρχε μόνον ἡ κοχλάζουσα δύναμις τῶν παθῶν καὶ ἡ εὐφρετικὴ διάνοια, ἡ ὁποία ὑποτάσσει τὰ πάθη καὶ τὰ θέτει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της καὶ ἔτσι δημιουργεῖ καὶ τὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρὰ καὶ τὰ σημαντικὰ καὶ τὰ ἀσήμαντα, ἂν πέραν αὐτῶν ὑπῆρχε μόνον τὸ ἀδηφάγον χάος, τὸ ὁποῖον καταβροχθίζει ὅλα τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, τότε τὸ κυρίαρχον συναίσθημα μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ἡ ἀπόγνωσις. Τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε δυνατότης προσευχῆς. Γιατὶ ἡ προσευχὴ προϋποθέτει ὅτι μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει ἓνα αἰώνιον σημεῖον, ὅπου ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ προσπεράσῃ τὴν χρονικότητα καὶ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν Θεόν.

Ἄν ἡ μία γενεὰ τῶν ἀνθρώπων διαδέχονταν ἀπλῶς τὴν ἄλλην, ὅπως κάθε χρόνον τὰ φύλλα τῶν δένδρων, ἂν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων διέσχίζε τὸ χάος τοῦ χρόνου, ὅπως διασχίζει ὁ ἄνεμος τὴν ἔρημον, ἢ ὅπως διασχίζουν τὰ θαλάσσια κήτη τὸ ὕγρον στοιχεῖον, ἂν ἐπικρατοῦσε μία αἰώνια λήθη, ἡ ὁποία νὰ ἐνεδρεύῃ ἀχόρταγα τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν πορείαν του ἐπὶ τῆς γῆς, ἂν, τέλος, δὲν ὑπῆρχε ἓνας αἰώνιος δεσμός, ποὺ συνδέει τίς γενεὲς τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὸν ἑαυτὸν της καὶ μὲ τὸν Θεόν, τότε ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦταν ἀληθινὴ κόλασις. Ἡ αἰωνία μνήμη εἶναι ἐκεῖνη, ἡ ὁποία ἀκριβῶς συνδέει τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὸν ἑαυτὸν της καὶ μὲ τὸν Θεόν. Αὐτὴν ἀντιτάσσει ὁ ἄνθρωπος συνεχῶς εἰς τὴν αἰώνια λήθη. Καὶ τὴν ἀντιτάσσει γιατί πιστεύει εἰς τὴν αἰωνιότητα. Πιστεύει δὲ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν αἰωνιότητα, ἐπειδὴ ἔχει τὴν συνείδησιν, ἢ μᾶλλον τὴν αὐτοβελίωσιν ὅτι ὑπάρχει μέσα του ἓνα αἰώνιον σημεῖον. Καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ὅλοι γενικῶς πιστεύουν εἰς τὴν αἰωνιότητα· πιστεύουν εἰς αὐτὴν ἀκόμα καὶ οἱ ἄπιστοι. Γιατί; Διότι καὶ αὐτοὶ πιστεύουν εἰς τὴν αἰωνιότητα τῆς

1. Ἡ ὁμιλία αὕτη ἐγίνε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς προσευχῆς τῶν Φοιτητῶν, τὴν 11ην Ἀπριλίου 1965, εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ἀπιστίας των. "Ετσι ἐπικυρώνουν ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ ἀρνοῦνται, τὴν πίστιν.

Ἡ προσευχὴ προϋποθέτει δύο σημεῖα ἀναφορᾶς, τὸν ἄνθρωπον ὡς ὁμιλητὴν καὶ τὸν Θεὸν ὡς ἀκροατὴν, τὸν ἄνθρωπον ὡς πονοῦντα καὶ τὸν Θεὸν ὡς ἀγαπῶντα. Εἶναι ἡ προσευχὴ ὁμιλία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεόν, ὁμιλία κρυφὴ καὶ σιωπηλὴ. Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἡ ὁμιλία αὐτὴ νὰ γίνῃ ὀλωσ-διόλου λόγος προφορικός, ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἐνδιάθετος λόγος. Ὁ λόγος ὅμως τῆς προσευχῆς, ὅπως καὶ κάθε γνήσιος λόγος τοῦ ἀνθρώπου, προϋποθέτει τὴν συγκέντρωσιν καὶ τὴν σιωπὴν τοῦ πνεύματος. Ὁ λόγος εἶναι ἄλλωστε πάντοτε καρπὸς μακρᾶς καὶ βαθείας σιωπῆς. Ἡ σιωπὴ εἶναι τὸ μακρὸν προστάδιον τοῦ λόγου. Ὅλοι οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς ἐγνώρισαν τὴν σιωπὴν ὡς στάδιον κυοφορίας τοῦ λόγου των. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς χαρακτηρίζει τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ἐπαγγελματίας τοῦ λόγου. Ἡ σιωπὴ δημιουργεῖ τὸν λόγον ὡς καρπὸν ὥριμον, ὅπως ἀκριβῶς ἡ σιωπὴ τῆς φύσεως προετοιμάζει τὸν πλούσιον λόγον τῆς ἀνοίξεως, τὴν ἀνθοφορίαν καὶ ἀργότερα τὴν μεγάλην ἐφορτὴν τῶν καρπῶν της. Πᾶσα δημιουργία προϋποθέτει μακρὸν στάδιον σιωπῆς. Κατὰ τὴν σιωπὴν τὸ πνεῦμα ἐπιστρέφει εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἀνακαλύπτει τὴν ρίζαν του. Καὶ ρίζα τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ συνείδησις τῆς αἰωνιότητός του, ἡ αὐτοβεβαίωσις ὅτι κατὰγεται ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα, ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ αἰώνιον σημεῖον μέσα εἰς τὴν ἀκολουθίαν καὶ φθορὰν τοῦ χρόνου.

Ὅπως ἀκριβῶς ὁ λόγος ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον προϋποθέτει δύο κέντρα ζωῆς καὶ πνεύματος, τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ἐσύ, ἔτσι καὶ ἡ προσευχὴ προϋποθέτει ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὁμιλοῦντα καὶ τὸν ἀκούοντα, τὸν Θεόν, τὸ «Σύ, Κύριε», δηλαδὴ τὸν προσωπικὸν Θεόν. Ἡ προσευχὴ δίχως προσωπικὸν Θεὸν δὲν εἶναι νοητή. Ἀλλὰ οὔτε ἀπρόσωπος Θεὸς εἶναι νοητός. Τὸ ἀπρόσωπον, ὅσον μέγα καὶ ἂν εἶναι, ὅσον ἀτέραντον καὶ ἂν εἶναι, δὲν εἶναι Θεός. Ὁ προσωπικὸς Θεὸς εἶναι ἡ μόνη δικαίωσις κάθε ἀληθινῆς θρησκείας, καὶ δίχως αὐτὸν δὲν νοεῖται θρησκεία ὡς ἐσωτερικὴ ὑπόθεσις τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ὡς πίστις. Ἀλλὰ καὶ ὁ προσωπικὸς Θεὸς δὲν νοεῖται δίχως ἀγάπην. Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀγάπη, τότε δὲν ὑπάρχει, τότε ἡ προσευχὴ εἶναι κραυγὴ ἀπελπισίας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ κενόν, εἰς τὸ μηδέν.

Πίστις ὅμως σημαίνει ἐμπιστοσύνην καὶ μάλιστα ἀπόλυτον, ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Ἐσού, τοῦ Θεοῦ. Καὶ φέεται ἡ πίστις ἐκεῖ ὅπου τερματίζεται ἡ ἀνησυχία τῆς ἀμφιβολίας, ἐκεῖ ὅπου ὁ λόγος τῆς διανοίας παύει νὰ ὑπάρχῃ, ἐκεῖ ὅπου ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τολμᾷ νὰ θυσιάσῃ τὴν ἀμφιβολίαν τῆς διανοίας, νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ χαρᾶματα τῶν λογικῶν κρίσεων καὶ νὰ ἀνοιχθῇ πρὸς τὸ λογικῶς ἀσύλληπτον ἔδαφος, ὅπου δοκιμάζει τὸ δέος καὶ τὴν ἥρωικὴν αὐτοταπεινώσιν, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα δοκιμάζει τὴν πίστιν πρὸς τὸν Πλάστην του, ὅπου ἀφοσιώνεται καὶ σιωπᾷ. Καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν σιωπὴν τῆς αὐτοταπεινώσεως ἔρχε-

ται ὁ λόγος τῆς προσευχῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μόνος δίχως ἀντίλογον, διότι εἶναι λόγος θυσίας καὶ ἡρωισμού, διότι ἡ αὐτοταπεινώσις εἶναι ὁ ὕψιστος ἡρωισμός, ἡ ὑψίστη θυσία.

Ὅσοι εὐρέθησαν εἰς τὸ ἔδαφος τοῦτο τῆς πίστεως ὁμολογοῦν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ συλλάβουν λογικῶς τὸ προσφερόμενον, δηλαδή τὴν οὐσίαν τῆς πίστεως, διότι τὸ προσφερόμενον ἐκεῖ εἶναι τὸ παράδοξον. Καὶ δίχως παράδοξον δὲν ὑπάρχει πίστις. Τὸ παράδοξον ὅμως εἶναι ὅ,τι ὑπάρχει πέραν τῆς λογικῆς, ἡ ὁποία δὲν ἔχει τέρμα οὔτε καὶ πρᾶπει νὰ ἔξη, διότι τότε δὲν θὰ ἦταν λογικὴ. Ἡ πίστις δὲν ἔρχεται νὰ καταργήσῃ τὴν λογικὴν. Ἐδῶ ἀκριβῶς εὐρίσκεται ἡ πλάνη ἐκείνων, ποὺ θεωροῦν τὴν πίστιν ὡς κατάργησιν τῆς λογικῆς. Ἡ πίστις ὑπερνικᾷ τὴν λογικὴν, δίχως ὅμως νὰ τὴν θέτῃ εἰς ἀργίαν δι' ὅσα ἡ ἰδία εἶναι προωρισμένη. Καὶ ἡ λογικὴ εἶναι προωρισμένη γιὰ τὰ πεπερασμένα, ὅχι γιὰ τὸ ἄπειρον. Ἡ λογικὴ θριαμβεῦει εἰς τὰ πεπερασμένα καὶ ἐκεῖ ἄλλωστε ὑπάρχει μόνον ὅ,τι ἡ ἰδία ὀνομάζει ἀπόδειξιν, ἡ δὲ ἀπόδειξις εἶναι ὁ θρίαμβος τῆς λογικῆς. Τὸ πεπερασμένον ἀποδεικνύεται λογικῶς. Ἀντιθέτως τὸ ἄπειρον δὲν γνωρίζει λογικὴν ἀπόδειξιν, διότι ἡ ἀπόδειξις εἶναι πάντοτε πεπερασμένη. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκρίνεται ἡ ἀξία τῆς, ἡ ἀρετὴ τῆς, δηλαδή ἡ αὐτάρκεια τῆς. Ἀντιθέτως ἡ πίστις δὲν γνωρίζει ἀπόδειξιν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδείξεως, ἡ καλύτερα εἶναι ἡ ἰδία ἀπόδειξις. Ἡ ἀπόδειξις θὰ ἦταν κάτι ἄλλο, διαφορετικὸν ἀπὸ τὴν πίστιν, ἐνῷ ἡ πίστις δὲν δέχεται τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἶναι τῆς, ἀπὸ τὴν παρουσίαν τῆς. Ἡ πίστις ὑπάρχει ὅχι ὡς πεπερασμένη, ἀλλὰ ὡς ἀπόλυτος αὐτάρκεια, διότι εἶναι συνάμα καὶ ἀπόλυτος παραίτησις.

Ἀπὸ τί παραιτεῖται ὁ πιστός; Παραιτεῖται ὁλοκληρωτικῶς ἀπὸ τὴν ἀντιδικίαν μὲ τὸν κόσμον, ἀπὸ τὴν ἀμφιβολίαν, τὴν ἀντινομίαν καὶ τὴν διαμάχην. Ἡ παραίτησις αὐτῇ, ἡ ὁποία φέρει τὴν γαλήνην καὶ τὴν εἰρήνην εἰς τὸ πνεῦμα, εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ προϋπόθεσις τῆς πίστεως καὶ τῆς προσευχῆς. Διότι ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν πίστιν, ἰσχύει καὶ διὰ τὴν εἰδικὴν ἔκφρασιν τῆς πίστεως, τὴν προσευχήν. Χωρὶς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν διαμάχην μὲ τὸν κόσμον, χωρὶς τὴν πρὸς στιγμὴν παραίτησιν ἀπὸ τὸν κόσμον, χωρὶς συγκέντρωσιν καὶ ἐσωτερικεύσιν τοῦ πνεύματος δὲν ὑπάρχει ἡ δυνατότης τῆς προσευχῆς.

Ποῦ ἐγκρίνεται ὅμως ἡ οὐσία τῆς προσευχῆς; Καὶ γιατί δὲν ὑπάρχει ἄλλη σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προσευχήν; Ἐπειδὴ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ὑπάρχει ἀπόλυτος διαφορὰ, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ ἀνθρώπος προσεύχεται καὶ λατρεύει. Σκοπὸς δὲ τῆς προσευχῆς εἶναι νὰ φθάσῃ ὁ ἀνθρώπος εἰς σχέσιν μὲ τὸν Θεόν. Εἶναι ἡ προσευχὴ τὸ ὕψιστον εἶδος σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Προσεύχεται κανεὶς μόνον εἰς ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον λατρεύει, καὶ λατρεύει μόνον Ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος διαφέρει ἀπολύτως ἀπὸ αὐτόν. Λατρεῖα, πλήρης ἀφοσίωσις καὶ προ-

σευχὴ εἶναι συνάλληλα καὶ σημαίνουν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι διὰ τὸν λατρεύοντα καὶ προσευχόμενον τὸ ἀπόλυτον, εἶναι τὸ πᾶν. Καὶ συνάμα ὅτι ὁ λατρεύων καὶ προσευχόμενος ἔχει συνειδησιν τῆς ἀπόλυτης διαφορᾶς, πὺν τὸν χωρίζει ἀπὸ αὐτόν.

Ἡ προσευχὴ εἶναι ἓνα τόλμημα, ὅπως τόλμημα εἶναι καὶ ἡ πίστις. Ποῦ ἔγκειται ὅμως τὸ τόλμημα; Τὸ τόλμημα ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος παραιτεῖται τοῦ πεπερασμένου, τὸ ὅποιον μάλιστα εἶναι ἀσφαλὲς καὶ ἀποδεικνύεται, παραιτεῖται διὰ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἀποδεικνύεται, ὁ ὁποῖος εἶναι πανταχοῦ παρὼν μόνον δι' ἐκείνον, πὺν τολμᾷ νὰ τὸν ἀνακαλύψῃ. Τὸ τόλμημα ὅμως τῆς πίστεως καὶ τῆς προσευχῆς ἔχει καὶ μίαν ἄλλη πλευράν ἐξ ἴσου ὀδυνηράν, ὅτι ἀπομονώνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τὸν χωρίζει ἀπὸ τὴν γενικότητα, τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν χῶρον τῶν κοινῶν, ὅπου ὑπάρχει «ἀσφάλεια». Ὁ πιστὸς μόνον δοκιμάζει τὴν ἀπόλυτον μόνωσιν, αὐτὸς μόνον αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ἓνας ὀλομόναχος διαβάτης ἀπὸ τὸν κόσμον. Καὶ ὁ ἥρως εἶναι κατ' οὐσίαν μόνος καὶ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ζωὴν, αὐτὸς θυσιάζει τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ αὐτὸς θέλει νὰ ἐκφράσῃ τὴν γενικότητα, τὴν ζωὴν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ του. Ἐνῶ ὁ πιστὸς, ὁ προσευχόμενος παραιτεῖται ἀπὸ τὸ γενικόν, ἀντικειμενικὸν καὶ κοινόν, γὰρ νὰ γίνῃ ὁ ἓνας, ὁ ὀλομόναχος, διότι μόνον ἔτσι ἀνοίγει τὸν δρόμον του πρὸς τὸν Θεόν, γιατί, ἂν δὲν εἶναι ὀλομόναχος, δὲν μπορεῖ νὰ φθάσῃ εἰς κοινωνίαν Θεοῦ. Καὶ δι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει μεσιτεία μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, δὲν παρεμβάλλεται τίποτε κατὰ τὴν προσευχὴν μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο. Ὅποιος συνειδητοποιεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἄνθρωπον τίποτε δυσκολώτερον ἀπὸ τὸ νὰ ἀνέυρῃ τὸ εἶναί του, ἀπὸ τὸ νὰ συνέλθῃ μέσα του, αὐτὸς μόνον δὲν θὰ διστάσῃ νὰ εἴπῃ, νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ὕψιστον εἰς τὴν ζωὴν. Τὸ ὕψιστον εἶναι δηλαδὴ ἡ αὐτοσυνειδησία. Μόνον αὕτῃ τολμᾷ νὰ προσπεράσῃ τὸ πεπερασμένον, νὰ ἐντείνῃ εἰς τὸ ἔπακρον τὸ εἶναί της καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὰ φτερά τοῦ πνεύματός της γιὰ νὰ ὁμιλήσῃ μὲ τὸν Θεόν.

Ἡ πίστις καὶ τὸ παρακολούθημά της, ἡ προσευχὴ εἶναι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἀπόλυτη αὐτοσυνειδησία καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀπόλυτη ἀφοσίωσις. Τὸ καταπληκτικὸν εἰς τὴν πίστιν εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο: Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδῶ, εἰς τὴν πίστιν, καὶ εὗρισκει καὶ χάνει τὸν ἑαυτόν του. Τὸν εὗρισκει ὡς αὐτοσυνειδησία καὶ τὸν χάνει ὡς ἀφοσίωσις, ὡς προσφορὰ καὶ ἐπιστροφή εἰς τὸν Θεόν, δηλαδὴ ὡς θυσία. Ἡ πίστις εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο τὸ παράδοξον: νὰ εἶναι συγχρόνως ὁ ἄνθρωπος κάτι τὸ ἀπόλυτον καὶ κάτι τὸ σχετικόν. Ὡς αὐτοσυνειδησία ζῇ μέσα του τὸ ἀπόλυτον καὶ ὡς ἀφοσίωσις ζῇ τὸν ἑαυτόν του ὡς τὸ σχετικόν. Τὸ δὲ παράδοξον τοῦτο ἀποκορυφώνεται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν πίστιν του καὶ τὴν προσευχὴν γίνεται μονάς, εἶναι ὀλομόναχος. Ἐδῶ κανεὶς δὲν ἡμπορεῖ νὰ βοηθήσῃ τὸν

ἄλλον. Συντροφιά εἰς τὴν σφαῖραν αὐτὴν τῆς ζωῆς δὲν ὑπάρχει. Γιατί; Διότι ἡ πίστις εἶναι ἀπόλυτη κοινωνία ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει ὁ φοβερός λόγος τοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον παραδίδει ὁ Λουκᾶς: « Εἴ τις ἔρχεται πρὸς με καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ τοὺς ἀδελφούς καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ (δηλαδὴ τὴν ζωὴν του) οὐ δύναται εἶναι μου μαθητής. Ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν ἑαυτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται εἶναι μου μαθητής » (Λουκᾶς 14, 26).

Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν προσευχὴν ἀποκόβεται ἀπὸ τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα, εἶναι πράγματι ὁλομόναχος, ἀλλὰ ὄχι ἔρημος, διότι ἐπικοινωνεῖ, ἀνοίγει σχέσιν μὲ τὸν Θεόν. Ἡ σχέσις αὕτῃ εἶναι προσωπικὴ. Κατ' οὐσίαν δὲν ἀνακοινώνεται καὶ εἶναι πάντοτε συγκεκριμένη, τὴν εὐρίσκομεν δὲ ὡς γεγονὸς εἰς ὅλας τὰς ὑψηλὰς θρησκείας καὶ προϋποθέτει πάντοτε αὐτοσυνειδησίαν καὶ ἀφοσίωσιν.

Εἶναι πλάνη νὰ νομίζῃ κανεὶς ὅτι, ὅσον μεγαλώνει ἡ αὐτοσυνειδησία, τόσον μειώνεται ἡ ἀφοσίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν. Καὶ ἡ πλάνη αὕτῃ εἶναι σήμερα πολὺ διαδεδομένη. Ὅμως ἡ πλάνη αὕτῃ διαλύεται, ἂν ρίψωμεν ἓνα βλέμμα εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἐνα μόνον παράδειγμα θὰ ἀναφέρω ἐδῶ, ἀλλὰ παράδειγμα κλασσικόν, τὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ πρότυπον τῆς λογικῆς αὐτοσυνειδησίας. Τὸ « Γνῶθι σαυτὸν » εἶναι τὸ μέγα πρόβλημα καὶ συγχρόνως ὁ μόνος σκοπὸς τῆς ζωῆς κατὰ τὸν Σωκράτη. Ὁ Σωκράτης ἀνεκάλυψε τὴν Λογικὴν, εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς Λογικῆς. Τοῦτο μᾶς τὸ βεβαίωνουν καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ ἴδιος λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐδαπάνησε ὅλην του τὴν ζωὴν διὰ νὰ ἀναδείξῃ τὴν λογικὴν, αὐτὸς ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς ὁ κατ' ἑξοχὴν λογικὸς καὶ διανοητικὸς, αὐτὸς προσεύχεται. Ὅταν ὁ Σωκράτης ἔχει τελειώσει τὸν διάλογόν του μὲ τὸν Φαῖδρον εἰς τὸν Ἰλισσόν, διάλογον τῆς ἀκμῆς τοῦ Πλάτωνος, καὶ πρόκειται νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πόλιν αὐτὸς καὶ ὁ Φαῖδρος, λέγει ὁ Σωκράτης στὸν Φαῖδρον:

— Μὰ δὲν πρέπει νὰ προσευχηθῶμε σ' αὐτοὺς ἐδῶ τοὺς θεοὺς προτοῦ φύγωμεν;

— Πῶς ὄχι, ἀπαντᾷ ὁ Φαῖδρος.

Καὶ τότε ὁ Σωκράτης προσεύχεται εἰς τὸν Πᾶνα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους θεοὺς.

Σωκράτης. — « Ἀγαπημένε μου Πᾶνα καὶ σεῖς οἱ ἄλλοι θεοὶ αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ τόπου, δότε μοι νὰ γίνω ὁμορφος μέσα μου. Καὶ ὅσα ἔχω ἔξωθὲ μοι νὰ εἶναι φιλιώμενα μὲ ὅσα ἔχω μέσα μου. Πλούσιος ὅμως νὰ μοῦ φαίνεται ὁ σοφός. Καὶ χρυσὸν πλῆθος νὰ ἔχω ὅσο μήτε νὰ σηκώσῃ μήτε νὰ βαστάξῃ ἄλλος μπορεῖ παρὰ ὁ γνωστικὸς ».

Πέραν λοιπὸν ἀπὸ τὴν Σωκρατικὴν λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν ὑπάρχει ὁ

χῶρος τῆς πίστεως, ὑπάρχει τὸ Ἐπέκεινα, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, ὅπου ἀπλώνεται ἡ πίστις. Τὸ ἓνα δὲν ἀποκλείει τὸ ἄλλο, δηλαδὴ ὁ λόγος δὲν ἀποκλείει τὴν πίστιν, οὔτε ἡ πίστις καταργεῖ τὴν λογικὴν. Ὁ ἄνθρωπος πτωχεύει ἀν καταργήσῃ, παραμελήσῃ τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο. Ἡ λογικὴ καὶ ἡ πίστις εἶναι δυὸ δημιουργικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὅ,τι δὲν δύναται ἡ μία, τὸ κατορθώνει ἡ ἄλλη. Ἡ λογικὴ δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὸν Θεόν. Αὐτὸν ποὺ φανερώνει μόνον ἡ πίστις. Ἄλλωστε ὁ ἀποδεδειγμένος Θεός, ὁ Θεὸς τῆς λογικῆς δὲν θὰ ἦταν Θεός. Θὰ ἦταν ἓνα περασμένον ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ, θὰ ἦταν ἀπλῶς ἓνα εἶδωλον.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ σχέσις μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, τῆς λογικῆς καὶ τῆς πίστεως, ἔχει διαταραχθῇ. Πολλὰ εἶναι τὰ αἷτια αὐτῆς τῆς διαταραχῆς. Ἀλλὰ εἶναι πλάνη, καὶ μάλιστα μεγάλη, νὰ νομίζῃ κανεὶς ὅτι αἷτιον τῆς διαταραχῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ἐπιστήμη. Μόνον ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ ἡμιμάθεια εἶναι δυνατόν νὰ θεωροῦν τὴν ἐπιστήμην ὡς αἷτιαν διαταραχῆς τῆς σχέσεως μεταξὺ λογικῆς καὶ πίστεως. Ἐνα ἀπὸ τὰ αἷτια τῆς διαταραχῆς τῶν σχέσεων μεταξὺ λογικῆς καὶ πίστεως, καὶ μάλιστα τὸ κυριώτερον, εἶναι ἡ πολιτικὴ, ἡ ὁποία ἐζήτησε νὰ καταλάβῃ τὸν χῶρον τῆς πίστεως καὶ νὰ γίνῃ κοσμοθεωρία, νὰ κυριεύσῃ δηλαδὴ τὸ ἄδυτον τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ καὶ ἐκεῖ ὡς μόνη κυρίαρχος. Ἔτσι ὅμως ἡ πολιτικὴ ἔγινε εἰς τὴν ἐποχὴν μας δογματικὴ βία, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀνθρώπου, νὰ δημεύσῃ τὸ ἄδυτον τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ θεοποιήσῃ τὸν ἑαυτὸν της, δηλαδὴ τὴν δυνάμιν της. Καὶ δὲν σταματᾷ ἐδῶ ἡ πολιτικὴ τοῦ αἰῶνός μας, ἀλλὰ ἀμφισβητεῖ τὸ δικαίωμα ζωῆς εἰς ἰδέας ἀντίθετους πρὸς αὐτήν. Ἀφοῦ καταλάβει τὸν χῶρον τῆς πίστεως, ἡ πολιτικὴ ἐκδιώκει ἐκεῖθεν τὴν πίστιν καὶ τὸν Θεόν. Ἀλλὰ οὔτε ἐκεῖ σταματᾷ· προχωρεῖ πολὺ περαιτέρω, ἀμφισβητεῖ τὸ δικαίωμα ζωῆς εἰς ὅσους εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὸν δογματισμὸν της. Ἔτσι ἐν ὀνόματι πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ φυλετικῶν θεωριῶν ἐξωντὼθήσαν εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἑκατομύρια ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Καὶ παραμένει ἀνοικτὴ ἡ ἀπειλὴ νὰ ἐξωντωθοῦν ὅλοι ὅσοι δὲν πιστεύουν ὅτι ἡ πολιτικὴ εἶναι κοσμοθεωρία, ὅσοι δὲν παραδίδουν τὸ ἄδυτον τῆς ψυχῆς των γιὰ νὰ τὸ καταπατήσῃ ἡ πολιτικὴ. Ἀπὸ τὸν δογματισμὸν αὐτὸν τῆς πολιτικῆς ἐγεννήθη ἀκριβῶς τὸ μῖσος, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ σήμερον εἰς τὸν κόσμον. Ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ὡς κοσμοθεωρίαν, ἀπλώθηκε τόσον μῖσος ὅσον δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἄλλοτε ἐπὶ τῆς γῆς. Οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι καὶ αἱ σταυροφορίαι φαίνονται ὡς ἀπλᾶ ἐπεισόδια συγκρινόμενα πρὸς τὸν σύγχρονον κατακλυσμὸν τοῦ μίσους.

Ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ὡς κοσμοθεωρίαν δὲν ἀπειλεῖται μόνον ἡ πίστις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιστήμη, διὰ νὰ μὴ μνημονεύσω τὴν τέχνην, ἡ ὁποία εἰς πολλοὺς τόπους ἔχει ἤδη ὑποδουλωθῇ εἰς τὴν πολιτικὴν. Ἄν ἡ πολιτικὴ μετα-

βληθῇ εἰς κοσμοθεωρίαν καὶ μεταφυσικὴν, τότε ἡ ἐπιστήμη πράγματι κινδυνεύει. Κινδυνεύει νὰ γίνῃ ὑπόδουλος αὐτῆς τῆς κοσμοθεωρίας. Ἦδη ὁ κίνδυνος αὐτὸς διαγράφεται σαφῶς εἰς τὸν ὀρίζοντα, διότι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐπιστήμης διευθύνεται σήμερα ἀπὸ τὴν πολιτικὴν, ὁργανώνεται κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς πολιτικῆς. Ὅ,τι ὅμως ἔχει μέχρι σήμερον δημιουργήσῃ ἡ ἐπιστήμη, τοῦτο ἐδημιουργήθη ἔξω τῆς πολιτικῆς. Ἡ πολιτικὴ ἄλλωστε πολὺ ἀργὰ ἀνεγνώρισε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀξίαν της. Καὶ ὅταν τὴν ἀνεγνώρισε, ἐζήτησε νὰ τὴν ὑποτάξῃ. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει σήμερα εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀπολυταρχίας τῆς πολιτικῆς.

Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκβιασθῇ καὶ νὰ περιορισθῇ εἰς τὰ μέτρα τῆς πολιτικῆς, τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς εἶναι περιορισμένος, δηλαδὴ νὰ ρυθμίσῃ τὰς ὑλικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Δὲν νοεῖται ἡ πολιτικὴ νὰ ὑπαγορεύῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην τὸν σκοπὸν της. Οὔτε νοεῖται ἡ πολιτικὴ νὰ προσδιορίσῃ τὸν σκοπὸν τῆς τέχνης.

Εἶναι βέβαιον ὅτι τίποτε δὲν δοκιμάζεται, δὲν πάσχει, δὲν κρίνεται καὶ δὲν διακυβεύεται σήμερον τόσον ὅσον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος ὡς ἡ μόνη μετὰ τὸν Θεὸν ἀξία τῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος ὡς προσωπικότης καὶ ὡς πνεῦμα. Ὅσον βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι πάσχει, κρίνεται, δοκιμάζεται, θὰ ἔλεγα μάλιστα χειμάζεται, σήμερα ὁ ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου τὸ πρόσωπον φαίνεται τόσον παραμορφωμένον ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ἐποχῆς, ἄλλο τόσον βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ τέλος θὰ νικήσῃ, δηλαδὴ θὰ περιορίσῃ τὴν πολιτικὴν εἰς τὰ ὅριά της, θὰ διατηρήσῃ, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματός του, τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης καὶ τέλος θὰ ἐπανεύρῃ τὸ αἰώνιον σημεῖον μέσα του, τὸ ὁποῖον τὸν συνδέει μὲ τὸν Θεόν. Ἡ δὲ νέα γενεά, ἡ ὁποία πάσχει σήμερον περισσότερο καὶ δοκιμάζεται σκληρότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν, καλεῖται ἀκριβῶς νὰ ἀγωνισθῇ διὰ νὰ ἀναδείξῃ τὸν ἄνθρωπον, ὃχι ἀκρωτηριασμένον, ἀλλὰ πλήρη, δηλαδὴ μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις, τὴν λογικὴν, τὴν φαντασίαν, τὴν βούλησιν, τὸ συναίσθημα καὶ τὴν πίστιν.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ